

MÂTÜRÎDÎ ARAŞTIRMALARI -SORUN VE ÖNERİLER-

Editörler:

Doç. Dr. Recep TUZCU
Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit AKPINAR
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZGEN

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İMAM MÂTÜRÎDÎ UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Kitap Adı:	MÂTÜRÎDÎ ARAŞTIRMALARI -SORUN VE ÖNERİLER-
Editörler:	Doç. Dr. Recep TUZCU Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit AKPINAR Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZGEN
Dizgi & Mizanpaaj:	Endülüs Yayınları
Kapak:	Endülüs Yayınları
ISBN:	978-605-64761-2-9
Baskı & Cilt:	Step Ajans Matbaa Ltd. Şti. Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar / İstanbul Tel: 0212 446 88 46 Sertifika No:12266

ENDÜLÜS YAYINLARI

Adres: İstoç 17. yol Sokak 16. Ada No: 97/99
Bağcılar/İstanbul
İletişim: +90 212 659 30 03
+90 533 427 94 98
+90 506 101 88 34
E-Posta: endulusyayinlari@gmail.com
savastali.st@gmail.com

İSTANBUL 2018

Bu eserin tüm yayın hakları Endülüs Yayınları'na aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında , bu kitabın bir kısmı veya tamamı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

Türkiye’de Yapılan Mâturîdî ve Mâturîdîlik Araştırmaları Sorunları

Sönmez KUTLU ^{1*}

Sayın Rektör ve Değerli Bilim İnsanları, Hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum. Öncelikle Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Şahin’i, “İmam Mâturîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi”ni kurması ve “İmam Mâturîdî Araştırmaları Çalıştay”ı adıyla bir çalıştay düzenlemesi dolayısıyla kutluyorum.

Konuşmamda, İmam Mâturîdî ve Maturidilik araştırmalarının sorunlarını ve Mâturîdîlik algılarını, ilmî ve eleştirel bir yöntem izleyerek tahlil edeceğim. Bu konuda pek çok araştırma yapıldı. Bu çalışmaların bir kısmı pek çok ilmî ve akademik sorunlar içermektedir. Bir kısım araştırmacılar, sanal bir Maturidilik algısı oluşturmak için bu konuyu istismar etmektedirler. İmam Mâturîdî ve Maturidilik’i doğru anlamak, bu sorunların önüne geçmek için son derece önemlidir.

Son zamanlarda sadece Türkiye’de değil bütün İslam dünyasında Mâturîdî’ye yönelik yoğun bir ilgi söz konusudur. Çok kısa süre önce Ürdün’de da bu konuda bir sempozyum yapıldı. Bu sempozyumda da Maturidî geleneği anlamaya, onun mirasının nasıl değerlendirileceği, geleceğe nasıl taşınacağı ve bu günkü sorunların çözümlerine nasıl katkılar sağlayacağına dair fikirler ortaya konuldu. Buraya Türkiye’den de birkaç kişi katıldı. Söz konusu sempozyuma katılamadım,

^{1*} Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, skutlu@divinity.ankara.edu.tr.

ancak kayıtlarını izledim. İzlediğim kayıtlar, Arap dünyasında da büyük bir heyecanla İslam dünyasının sorunlarına çözüm bulmak için Mâtûrîdî'den yararlanılmak istenildiğini açıkça göstermektedir. Buna ek olarak Orta Asya'ya, Türk Cumhuriyetlerine gittiğimizde, Uygur bölgesi de dâhil dünyanın her yerindeki Türk topluluklarının İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik'e karşı büyük bir sevgi beslediklerini ve bunun dinî ve millî kimliğin bir parçası haline gelmeye başladığını görüyoruz. Bu da Mâtûrîdî'nin sadece Türkiye'de "bazı çevrelerce şişirilmiş bir şahsiyet" olmadığını göstermektedir. Aslında İmam Mâtûrîdî, gösterilen bu ilgiden daha büyük bir ilgiyi hak etmektedir.

Bu zamana kadar Mâtûrîdî'nin hayatı, eserleri, fikirleri, onun adına kurulan Maturidilik konusunda sempozyumlar, paneller ve çalıştaylar yapıldı; müstakil çalışmalar ve çok sayıda makale kaleme alındı; dergilerde özel sayılar hazırlandı. Bu çalışmalarını incelediğimizde, farklı alanlarda birçok uzmanın Mâtûrîdî'ye ilgi duyduğunu görmekteyiz. Kültür antropologları, ahlakçılar, filozoflar, tıp uzmanları ve biyoetikçiler, Mâtûrîdî'yi okuduğunda, onun eserlerinde kendi bilim alanlarına dair önemli bilgiler buluyorlar. Örneğin Felsefeciler Aristo'nun kategorilerini eleştiren bir Mâtûrîdî görünce şaşırıyorlar. Özellikle Kelam, Tefsir ve Fıkıh usulü uzmanları için, Mâtûrîdî'nin bu ilimlerdeki derinliği tartışılmaz boyuttadır. Dolayısıyla Mâtûrîdî'nin günümüz filozofuna, kelamcısına, biyoetikçisine ve ahlakçısına söyleyeceği çok şey var. Bunun birçok sebebi olabilir, ama bana göre bunun asıl sebebi, Kur'ân gibi ilahî bir kitaba ve bütün insanlığın ortak paydası olan akla dayanmasıdır. Mâtûrîdî hakkında en dikkat çekici nokta, onun dini düşünceyi ve dini hayatı olması gereken yere koymak için, önce bunların epistemolojik kökenini tespit etmekle başlamak gerektiğini iddia etmesidir. Eğer dinî düşüncenin oluşmasında ve dini hayatın yaşanmasında bilgi kuramı göz ardı edilirse, o zaman hem İslamî düşünce hem de İslamî hayat tanınmaz hale gelir.

İmam Mâtûrîdî ve Maturidilik, İslam düşüncesinde rasyonel bir damarın olup olmadığı konusunda Mu'tezile'den sonra batılıların da ilgi alanına girmiş durumdadır. Son zamanlarda Mâtûrîdî'deki özgünlüğü kaybettirebilmek için, onu Selefileştirmek veya Ebû Hanîfe'ye

muhalefet ettiğinden Selefilikten sapmış bir bidatçi olduğu iddialarında bulunanların sayısının arttığı görülmektedir. Ayrıca Mâtürîdî'ye kendisini uymayan bir konum biçmeye çalışan ya da doğrudan doğruya laikliğin meşrulaştırma aracı olarak onu kullanmak isteyen çevreler söz konusudur. Son olarak Mâtürîdî'nin Arap, Türk ya da Fârisî olduğu iddia edilerek etnik tartışmaların bir parçası haline getirmeye çalışanlar da vardır. Bu hususa İranlı araştırmacıların ideolojik yaklaşımları örnek verilebilir. Onlar, geçmişte İbn Sinâ, Fârâbî ve diğer bazı Türk âlimleri nasıl Farslılaştırmak için çalıştılsa; eserlerinde “hestiyye” ve benzeri bazı Farsça kelimeler kullandığından veya onun yaşadığı bölgede o dönemde bazı toplulukların Farsça konuşmasından hareketle, İmam Mâtürîdî'yi de Fars ırkına mensup göstermek istemektedir. Rus ve İran araştırmacılarını ortaklaşa yürüttüğü bir enstitünün 2017 yılında düzenlediği bir etkinlikte, sunulan bir tebliğde bu gündeme getirildi. Buna göre, Ömer en-Nesefî'nin *Akidesi*'nin aslının Farsça olduğu iddia edilerek Ömer en-Nesefî'nin Fars olduğu ileri sürüldü. Hanefi-Maturidî geleneğine mensup Ömer en-Nesefî'nin de, Mâtürîdî gibi Farsça konuşmasına ve yazmasına bakılarak Türk değil Fars olduğu iddia edilmektedir. Hâlbuki Türkiye kütüphanelerinde Ömer en-Nesefî'nin bu eserinin yazmaları incelendiğinde, aslında müellifin, muhtemelen Horasan'ın bazı bölgelerinde Şiiliğin ve Bâtınlığın yükselişinin önüne geçmek amacıyla, bizzat dönemin Selçuklu Sultanı Sencer'in kendisine bir akîde metni yazması yönündeki talebi üzerine, bu eseri kaleme aldığı görülmektedir. Daha açık ifadeyle dönemin siyasî iradesi, Horasan'daki Bâtınlık ve Şiiliğin sebep olduğu bazı sorunları ortadan kaldırmak ve Horasan'da Hanefi-Maturidî kimliği güçlendirmek için bu eseri yazdırdı. Maverâünnehir bölgesinde olduğu gibi, bu bölgede de Maturidiliği güçlendirmeye çalışmıştır. Bu büyük İslam âlimini Farislikle veya Türkilikle ilişkilendirip bir milliyete hapsetmek ona haksızlık olacaktır. Mâtürîdî'nin milliyeti dinî düşünce bakımından önemli değildir, ancak Türk olması, yetişen genç nesiller için oldukça önemlidir. Ancak benim fikrimi soracak olursanız, Mâtürîdî'nin Türk toplumunun ve kültür havzasının yetiştirdiği büyük bir Türk mütekellim olduğu kanaatindeyim. Fakat bu husus çalışmamızın amacını aştığı için, bu tartışmayı başka bir zaman ve mekânda yapmak yerinde olacaktır.

Türkiye’de yapılan ilk çalışmalara bakılırsa, Mâtûrîdî’ye ilk ilginin Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında başladığı görülür. Osmanlı ulemasının konuya ilgisi tartışılabilir. Ne yazık ki Osmanlı uleması başlangıçta onun fikirlerini kendi eserlerinden değil sonrakilerin atıfları üzerinden biliyordu. Onu çok iyi tanımıyorlardı. Ancak 16. yüzyıldan sonra daha çok *Te’vilât* üzerinden Mâtûrîdî tanınmaya başlanmıştır. Şîlik’in yükselişi ile birlikte *Te’vilât* nüshalarının istinsahında artış meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle, bu zamana kadar Mâtûrîdî, daha çok Maturidî âlimlerin ikinci el kaynak niteliği taşıdığı dahi tartışmalı eserler üzerinden tanındı. Hatta Osmanlı ulemasının onun *Kitâbü’t-Tevhîd*’ini görmediği kanaatindeyim. Çünkü sanırım sadece Beyâzî, Mekke’de veya Medine’de onu bir nüshasını gördüğünden bahsetmektedir. Şu anda Cambridge’de bulunan ve tahkiklerde esas alınan nüshanın onun gördüğü nüsha olduğu kanaatindeyim. Bu durum, Osmanlı’da kendi eserleri üzerinden Mâtûrîdî’nin anlaşıldığı tezini çürütmektedir.

Cumhuriyet döneminde birinci olarak dinî düşünce alanında Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat ve Hanefilik vurgusu ön plandaydı. Çünkü ulus devletin kurucu iradesi ulusalcılık fikrini destekleyecek bir din anlayışı oluşturmak istedi. Bu sebeple kendi ulusal tarihinden şahsiyetler bulmak ve bu düşünceyi onlar üzerine kurmak amacındaydı. Ancak bu konuda elimizde çok fazla veri mevcut değildir. Atatürk’ü bu konuda bilgilendiren kişinin Yusuf Ziya Yörükân olduğunu bilinmektedir. Ona takdim edilmek üzere iki tane eser yazdı. Bunlardan birincisi İslam öncesi Türklerin dini tarihi hakkında idi. İkincisi Türkler’de İslam sonrası dini-mezhebi durum ile ilgilidir. Yörükân tarafından bu eserler kendisine takdim edildikten sonra Atatürk’ün Mâtûrîdî ve Maturidilik hakkında bilgi sahibini söyleyebiliriz. Bir diğer önemli gelişme ise ilahiyat tecrübesiyle başlamıştır. Yusuf Ziya Yörükân, gerek birinci ilahiyat fakültesi tecrübesinde gerekse ikinci ilahiyat fakültesi tecrübesindeki öğretim kadrosunda yer aldı. Yörükân, Mâtûrîdî ve Maturidilik ile ilgili araştırmalar yapma konusunda çaba gösterdi. Ancak kanaatimizce o, yanlış yerden başlamıştı. Zira Mâtûrîdî’ye nispet edilen metinleri yayınlarak Mâtûrîdî’yi tanımaya çalıştı. Yine de Yörükân’ın

çabaları, Mâtürîdî üzerine çalışmaların başlaması açısından bir dönüm noktası oldu. Aynı zamanda ikinci ilahiyat tecrübesinde yer alan Mağripli Muhammed b. Tavit et-Tancî, 1950'lerin başlarında, *Tebşiratu'l-Edille*'de Mâtürîdî'nin tarihsel kişiliği ve kültür çevresi ile ilgili bir metni tahkik etti ve analizleriyle birlikte Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınladı. Bu makale, Mâtürîdî ile ilgili bilinmeyen noktaların aydınlatılması konusunda önemli katkıda bulundu. Mâtürîdî ve Maturidilik konusuna ilgi duyan bilim adamlarının ilk kaynakları arasına girdi. Tancî, *Tévilât*'ı getirip tahkik etmek istedi, ama olmadı. Keşke Tancî, o tarihlerde bu eseri tahkik etmiş olsaydı. Ama maalesef çeşitli sebeplerden dolayı bunu başaramadı. Hüseyin Atay ve Bekir Topaloğlu onun talebesidir. Bu ikisi, Mâtürîdî'nin eserlerinin yayınlanmasında ve düşüncesinin tanıtılmasında çok büyük katkılar sağladılar. 1970'lere kadar çalışmalar *Kitâbü't-Tevhîd*'e dayalı değildi. 1977'de dönüm noktası diyebileceğimiz bir gelişme oldu. *Kitâbü't-Tevhîd*'in Cambridge'teki tek nüshası, Fethullah Huleyf tarafından tahkik edildi. Bundan sonra İslam dünyasında bu eserle ilgili çalışmalar başladı ve oryantalistlerin bu tahkikle ilgili değerlendirmeleri yayımlandı. Bu tarihten itibaren Mâtürîdî'nin fikirleri bizzat kendi eserleri üzerinden incelenmeye başlanmıştır. Daha sonraki dönemde Türkiye'de ve yurt dışında *Tévilât* araştırmacıların ilgi odağı oldu. Bazı bölümleri üzerine, doktora çalışmalarının yapıldığını görüyoruz. Ama Mâtürîdî ve Maturidilik'e en önemli katkılardan birisi Erciyes Üniversitesi'nin 1986 yılında yaptığı Maturidilik sempozyumu oldu. Bu sempozyum, sonraki çalışmalar için de önemli bir zemin oluşturdu. Zira bu sempozyumda sunulan tebliğlerin ana kaynakları, bizzat *Tévilât* ve *Kitâbü't-Tevhîd* idi. Ben o sırada Erciyes Üniversitesi'nde öğrenciydim. Benim Mâtürîdî'ye karşı ilgim de o sempozyum ile başlamıştır.

Mâtürîdî'nin bu kadar çok ilgi görmesinin sebeplerinden birisi de, insanların bugün dinî hayatı ilgilendiren birçok sorunla karşı karşıya olmaları ve bunların çözüm yolunu Mâtürîdî'nin fikirlerinde görmeleridir. Söz konusu güncel dinî hayatı, üç tarz-ı dindarlık ismini verdiğim kavramsallaştırma ile sınıflandırabiliriz. Bunlardan birincisi, bu günlerde çokça duyulan Zahirî-Selefi din yorumudur.

Aklın bilgi kaynağı olduğunu inkâr eden ve onu Kur'an ve hadis metinlerine hapsederek onları lafzî anlamlarıyla anlamaya çalışan bir anlayıştı. Bu yolu tercih edenlerin bir başka adı Ashâbu'l-Hadis'tir. Bu çevreler, ahlakî muhtevası olmayan şekilsel bir dindarlığı, şiddet ve güç kullanarak insanlara dayatmaktadır. Dinî düşüncedeki ikinci güzergâh ise Bâtınî ve İşarî din yorumudur. Bu yorum, genellikle Şîî çevrelerde ve daha sonra da Eşarilik ve Şafiiliği benimseyen çevrelerde taban bulmuş bir din yorumudur. Bu anlayışta, sorunları bâtınî ve gizemli yollara, keşif ve mûkaşefeye, ilhama başvurarak çözmek esastır. Belirli kişiler ve belirli eserler kutsallaştırılmaktadır. Bu kutsallaştırılan kişilerin rüyasında Allah'la, peygamberle görüştüğü ve talimatlar aldığı iddia edilmektedir. Bütün işarî yorumu temsil edenler, bu eleştirilere muhap olmakla beraber bunun istisnaları da vardır. Üçüncüsü, makâsîd merkezli akılcı yoldur. Buna Reyci-akılcı gelenek (Ashabu'r-Re'y) diyoruz. Bu yaklaşıma göre, olgular, sorunlar ve dinî hayat, sebep sonuç ilişkisi dikkate alınarak anlaşılabilir. Bu yaklaşım, akılı devreye sokan ve vahiy ile akıl arasında bir birliktelik oluşturmaya çalışan bir anlayışı temsil eder. Mâturîdî'nin bugün bu kadar ilgi çekmesinin sebebi, insanların güncel sorunlarını çözmede akla ihtiyaç duymalarından kaynaklanmaktadır. İslam düşüncesinde de bu yöntemi en iyi temsil edenlerin başında Ebû Hanîfe, akabinde İmam Mâturîdî ve Mu'tezilî âlimler gelmektedir. Ebû Hanîfe'nin fıkıh geleneği, reyci-akılcı zeminde oluşmuştur. Nitekim bu dinî anlayışın güncellenmesi konusunda, Mâturîdî oldukça cazip bir konumdadır.

Bugün Mâturîdî araştırmaları açısından geçmişten daha şanslı bir konumdayız. Gerek *Kitâbü't-Tevhîd*'in Türkçeye çevrilmesi, gerek tahkik edilip yeniden çevrilmesi, *Te'vilât*'ın önce tahkik edilip şimdi tercüme ediliyor olması bu çerçevede önemlidir. *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vilât*'ın tahkik edilip Türkçeye çevrilmesi sonucunda fikirlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, Maturidilik mensubu olduğunu iddia edenler ve Maturidicilik yapanlar, kendilerini sorgulamak zorunda kalacaklardır. Çünkü bu kimseler, *Kitâbü't-Tevhîd*'in düzeyi yüksek olduğu için yeterince faydalanamamışlardı. Kanaatimizce Kur'an'ın yorumu olması sebebiyle *Te'vilât* ile ilişki kurabilir ve fikirlerini gözden geçirebilirler.

Mâtürîdî ve Maturidilik, dört ayrı sempozyuma konu edilmiş ve iki dergide özel sayı çıkarılmıştır. Ayrıca üç ayrı derleme (seçki) telif edilmiştir. Yurtiçi ve yurt dışından birçok araştırmacının katkılarıyla hazırlamış olduğum *İmam Mâturîdî ve Maturidilik* derlemesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu eserden hareketle, özellikle çalışmanın sonunda verdiğim “Seçme Bibliyografya” kısmında verilen yazma kaynaklara dayanan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak, şimdiye kadar Türkiye’de Mâtürîdî ile ilgili 58 tane yüksek lisans, 29 tane de doktora tez çalışması yapılmıştır. Bu yapılan çalışmalarda Mâtürîdî’nin eserindeki Ehl-i Kitab’a, Mu’tezile, Şia, Ashâb-ı Hadîs, Mürchie ve benzeri mezheplere bakışı ve onlara eleştirileri; Ebû Hanîfe ile ilişkisi, İbn Sînâ ve Fârâbî ile mukayesesi, Sûfilikle ilişkisi, hadise bakışı; fıkıh usulü ile ilişkili görüşleri, tefsirciliği ve benzeri değişik konular ele alınmıştır. Bununla birlikte bu yapılan çalışmaların yaklaşık yüzde yirmisi *Te’vilât*’ın tahkikinden önce yapılmıştır. Bu yüzden bu çalışmaların güncellenmesi gerekmektedir. Zira doktora eğitimine yeni başlayan araştırmacıların Arapça düzeyi belirli bir seviyede olduğundan Mâtürîdî’nin eserini anlamakta zorluk çekmektedirler. Bunun sonucunda bu araştırmacılar Mâtürîdî’nin eserinin tamamını okumadan tezi ni oluşturmaktadır. Bu çalışmalar arasında çok kıymetli olanlar da mevcuttur. Söz gelimi Hanifi Özcan’ın Mâtürîdî’de bilgi kuramını ele alan çalışması, *Te’vilât* tahkik edilmeden önce eseri yazmasından hareketle ve baştan sona okunarak yapılan ilk ciddî çalışmadır. Bunun yanı sıra Talip Özdeş’in Mâtürîdî’nin tefsir ve tevil anlayışı üzerine yapılan doktora çalışması, bazı metodoloji sorunları olmasına rağmen, *Te’vilât*’ın yazma nüshalarından hareketle hazırlanmıştır. Ahlak konusunda da Sami Şekeroğlu’nun doktora çalışması zikretmeye değerdir. Yine Hülya Alper Hoca’nın din ve vahiy ilişkisine dair çalışmasını da zikretmeden geçemeyeceğim. Bu çalışmalar Maturidilik konusunda eserlerin doğrudan incelenerek yapılmış çalışmalardır. Diğerlerini tek tek saymayacağım.

İmam Mâturîdî ve Maturidilik Araştırmalarının Sorunları

Mâturîdî'nin eserleri yayınlanmadan önce yapılan İmam Mâturîdî ve Maturidilik hakkındaki ilk araştırmalar, genel olarak birinci el kaynak kullanmama sorunu ile malüldür. Bazı araştırmacılar, Hanifi Özcan ve yazmaları kullanan diğer araştırmacıların metin içinde veya dipnotta verdikleri Arapça veya Türkçe alıntılardan, biraz da *Te'vilât*'a bakarak çalışmalarını ortaya koymuştur. Ancak bugün *Te'vilât* yaylandıktan sonra, bu tür doktora tezleri, güncelliğini kaybetmiştir. Çünkü bu tezler, Mâturîdî'nin yazma halindeki eserleri incelemeyen yapılmıştır. Günümüzde büyük bir kısmı yayınlanmış olan çalışmalar, yazmaların tahkik edilip yayınlanmasından sonra da yazmaya verilen dipnotlar güncellenmedi.

İkinci bir önemli sorun, Mâturîdî ve Maturidilik kelimelerinin yazılışında ortak bir yazım biçimi bulunamamış olmasıdır. Herkes farklı bir şekilde yazmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde bu kelime mevcut değildir. İslam Ansiklopedisi'nin önerdiği “Mâturîdî” şeklindeki yazılış biçimi ise kısmen doğrudur. En uygun formu ise “Mâturîdî” şeklinde olmasıdır. Fakat bir Maturidî ekolüne dikkat çekiyorsak, Semerkandî kelimesinin yazılışında olduğu gibi, sadece nispet “ya”sına uzatma koyarak “Maturidî” şeklinde yazılması gerekmektedir. Mesela Maturidî âlim. Çünkü “nisbet yâsı”, Türkçe'ye çevrilmişse, “lık-lik” eki almış gibi okunur. Hiç uzatma kullanılmadan “Maturidilik” şeklinde yazmak uygundur. Zira bu durumda, kelime Türkçeleşmiştir.

Başka bir mesele de Mâturîdî'nin eserlerinin ona aidiyeti problemi. Bazı kimseler, uzman olmayan kişilerin ya da müsteşriklerin iddialarını dikkate alarak *Kitâbü't-Tevhîd* veya *Te'vilât*'ın Mâturîdî'ye ait olmadığı şeklinde tezler ileri sürmektedir. Her iki eseri baştan sona okuyan, bu iki eser arasında muazzam bir uyum olduğunu görecektir. Bazı cümleler, kelimesi kelimesine aynıdır. Bu eserlerin ona aidiyetini tartışmak, bir veriye dayanmayı gerektirmektedir. Tarihsel süreçte ona atıf yapanlar arasında da bir çelişki

söz konusu değildir. Bugün batılı araştırmacılar, *Kitâbü't-Tevhid*'in ona aidiyetini kabul etmektedirler. Daha önce ileri sürülen şüpheler, *Te'vilât* yayınlanmadan önceye aittir. Bununla birlikte Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid* adlı esrinin yazmasında, gramatik hatalar ve yazım yanlışları vardır. Bunların bir kısmı, tek bir yazma nüshadan istinsah edilişi sırasında yapılmış olabilir. İkinci iddia ise, Mâtürîdî'nin Arapça bilmediği ile ilgilidir. Böyle bir tez, imkânsızdır. Zira o kendisinden önce yazılan eserleri inceleyerek kapsamlı bir dirayet tefsiri yazmıştır. Böyle bir eser yazabilmek için iyi derecede Arapça bilmek gerekir. Zira Arapça bilmeden kıraat ve dil farklılıklarına nasıl değinebilecektir. Her ne kadar *Te'vilât* üzerinde ilerleyen süreçte bir takım değişiklikler yapılsa da, *Te'vilât* Hanefi-Maturidî geleneğinin klasik metnidir. Bu iddiaların tutarsızlığı, *Te'vilât*'ın Arap dilcileri tarafından incelenmesiyle ortaya çıkarılacaktır. Eserin iki ayrı tahkiki Arap araştırmacılar tarafından yapılmıştır, ancak zikredilen tezi destekleyen bilgilere yer vermemişlerdir. En azından onlar böyle bir tezi desteklememişlerdir.

“Mâtürîdî'nin tefsirinin diğer tefsirlerden dikkate değer bir farkı yoktur”, şeklinde iddialar vardır. Bu iddianın sahipleri, ya karşılaştırma metodunu kullanmıyor ya da yeterli donanımına sahip değildir. Bugün farklı alanlardan araştırmacıların her biri, yazdıkları makalelerde ve kitaplarında Mâtürîdî'nin özgün fikirlerini ortaya koymaktadırlar. Onu Taberî gibi bir âlim olarak göstermek yanlıştır. Her iki müfessir arasında yapılacak bir karşılaştırma bunu açıkça ortaya koyacaktır. Bu ifademde, Taberî'nin önemsiz olduğunu kastetmiyorum.

Mâtürîdî ve Maturidilik konusunda üzerinde durulacak sorunlardan birisi de, bu gelenekle ilgili yazma eserlerin Türkçe çevirilerinde rastlanan çeviri sorunudur. Merhum Bekir Topaloğlu Hocamız, *Kitâbü't-Tevhid*'i Türkçe'ye tercüme etti. Eserin tahkiki daha sonra yayınlanmıştı. Tahkik bitince, ben Bekir Bey'e Abdülemir el-Asem isimli bir araştırmacının bir makalesini verdim. Bu çalışma, Fethullah Huleyf'in tahkikine yöneltilmiş bir eleştiridir. el-Asem, *Kitâbü't-Tevhid*'in İbn Râvendî ile ilgili kısmını esas alarak,

Fethullah Huleyf'in tahkikini eleştirmektedir. Onun Huleyfe yönelttiği eleştirilerin bir kısmı, Bekir Bey'in çalışması için de geçerlidir. Abdülemir el-Asem, bu makalesinde *Kitâbü't-Tevbîd*'i kendisinin tahkik ettiğini ve yayınlamadığını bahsetmektedir. Sayın Hocamız Bekir Topaloğlu'nun Türkçe tercümesinde yapılmış bazı hatalar bulunmaktadır, bunlara kısaca değinmek istiyorum. Mesela Arapça metinde bulunmamasına rağmen, "muslimûn" ve "hum" zamiri yerine tercümede bazen metinde doğrudan, bazen parantez içinde, bazen de dipnotta Ehl-i sünnet ifadesi geçmektedir. Son zamanlarda Topaloğlu'nun hem tahkik hem de tercümesi ile ilgili eleştirilerin yapıldığını görüyoruz. Bunlardan birisi Tahir Uluç tarafından yapılan 60 noktada *Kitâbü't-Tevbîd* tercümesinin eleştirisi- dir. Buradaki eleştirilerin büyük çoğunluğuna katıldığımı söyleyebilirim. Ömer Türker'in de bir eleştirisi vardır. Az sayıda düzeltme girişimi söz konusudur. Ancak Türker'in tercüme eleştirileri ve önerileri, yeni sorunlara ve tartışmalara sebep olacak niteliktedir. Aslında tahkik ve tercümelere yöneltilen eleştirilerle ilgili tam bir kanaate varabilmek için, Mâturîdî'nin *Kitâbü't-Tevbîd*'inin ikinci bir nüshasını bulmaya ihtiyacımız var. Böyle bir nüsha bulunmadıkça bu tartışmalar bitmeyecektir. Örneğin şe'n zamirleri, müstensihin yanlış okuyup yanlış yazmasının bir sebebi olup olmadığı ve nereye matuf olduğu meselesi tartışmalıdır.

Abdülemir el-Asem, Cambridge'de Fethullah Huleyf ile aynı dönemde doktora eğitimi görürken *Kitâbü't-Tevbîd*'i tahkik etmek istemiştir. Fakat Huleyf eseri önce tahkik etmiş, el-Asem ise eseri Huleyf'in tahkikini eleştirmek için yeniden tahkik etmiştir. Makalesinde ifade ettiği üzere bu tahkik, kendi arşivinde mevcuttur. el-Asem, Beyrut'da bulunan Katolik yayın evinden talepte bulunmasına rağmen, bu yayınevi onun tahkikini yayınlamamıştır. Mâturîdî ile ilgilenen araştırmacıların bu tahkiki bulup yayınlamaları ve problemlerin çözümünde bu tahkiki de kullanmaları gerekmektedir.

Kitâbü't-Tevbîd'in esba-ı ilim kısmının Türkçe'ye üç ayrı çevirisi vardır. Birincisi Avni İlhan'ın tercümesidir. Daha sonra Hüseyin Sudi Erdoğan çok hatalı bir şekilde eserin tamamını çevirmiştir.

Son olarak Bekir Topaloğlu tarafından bir çeviri yapılmıştır. Şu aşamada uzman bir heyet tarafından eser yeniden çevrilebilir. Fakat bu çeviri öncekileri aşmalıdır.

Mâtürîdî'yi kendi eserlerinden değil de tarihte söylenenlerden yola çıkarak anlamaya çalıştığımızda onun tarihsel kişiliği gölgede kalmakta ve menkıbevî bir kişilik ortaya çıkmaktadır. Fakat bütün bunlara rağmen Mâtürîdî'ye menkıbevî bir gömlek giydirmek mümkün görünmemektedir. Birkaç keramet dışında Mâtürîdî'ye atfedilen kerametlerin çoğu akılla alakalıdır. Mesela Mâtürîdî'ye neden Mâtürîdî denildiği şöyle açıklamaktadır: Bazı âlimler çok soru sormuş. Mâtürîdî de, hocasına sürekli “mâ turîdu”, yani “üstaz, ne demek istiyorsun?” veya “ne kastediyorsun?” şeklinde çok soru soruyormuş. Bu sebeple adı “Mâtürîdî” kalmıştı. Buna ek olarak Mâtürîdî'ye sûfi gömlek giydirmek isteyen sûfiler ve akademisyenler de mevcuttur. Mâtürîdî, kerameti kabul etmekle birlikte, ilham, keşif ve mükâşefeyi reddetmekle sûfilîğin bilgi kuramına karşı çıkmaktadır. Mâtürîdî'nin *Te'vilât*'ındaki tevil anlayışı, “bâtınî-iş'arı” yorum geleneği ile benzerlik arz etmez. Onun *Te'vilât*'ında tasavvufî görüşleri kabul ettiği izlenimi veren bazı ifadeleri vardır. Söz gelimi o şöyle demektedir: “Yeryüzü bir imam veya veliden hali kalmaz.” Bu ifade, Mâtürîdî'nin genel görüşleriyle çeliştiği kanaati taşıdığımdan bunu araştırdım. Mâtürîdî döneminde “veli ve velayet” kelimesi, genelde sûfilikteki anlamında kullanılmaktadır. Ancak “veli ve velayet” kavramları aynı zamanda Haricîler'e kadar geriye giden ve sûfilikle alakası olmayan bir bağlamı da vardır. Bugün elimizde olan Rustuğfenî'nin *Fevâid*'ine ve *Şerhu Cümeli Usûlîd-Din*'ine baktığımızda burada veliden kasıt veliyyu'l-emr'dir. Yani Sünnî çevrelerdeki ulu'l-emr kastedilmektedir. Söz konusu eserde imamın masumiyetinden bahseden bir cümle geçmekte fakat bazıları o cümlede velinin de masumiyetinden bahsedildiğini zannetmektedir. Bu doğru değildir. Zira Mâtürîdî peygamberler dışında kimsenin masum olduğunu kabul etmemektedir. “Velayeti düşer mi, düşmez mi?” tartışması, bir mümin günah işlediğinde velayeti düşer mi, düşmez mi? tartışması ile alakalıdır. Velinin masumiyeti veya velinin velayetinin düşüp düşmemesi konusu değildir. Bir kavram karmaşası vardır.

Mâturîdî'nin tarihsel kişiliğinin dışında, başka bir kişilikle tanımlanmaya çalışılması bir takım problemleri beraberinde getirmektedir. Mâturîdî gerçek bir zahitti. Çünkü o dönemde zahit, “siyasetin emrinde dinî bilgi üretmeyen, dünya nimetlerini terk ederek şükredeceğine inanmayan” kişiye denirdi. Nitekim Mâturîdî Orta Asya'da bazı sûfilerin “ben terk-i dünya ile daha zahidane yaşarım” şeklindeki ifadelerini, “şayet şükredersen nimetlerimi artırırım” ayetine karşı olduğunu ifade ederek reddetmektedir. Mâturîdî, dönemindeki sûfilerle tartışmış ve döneminde Samânî valilerinin ve yöneticilerinin yanında yemek yiyenleri eleştirmiştir. Mâturîdî, sûfi çevrelerle kavga etmese de onlardan farklı düşünmektedir. Ayrıca tefsirinde İşâri yorumu destekleyecek güçlü emareler yoktur. Mevlânâ'yı inceleyen ve Mevlânâ ile Mâturîdî'yi kıyaslayan çalışmalar da yapıldı. Bir araştırmacı bu çerçevede makaleler yazdı. Mevlânâ'da Mâturîdî'ye doğrudan doğruya bir atıf yoktur. Mâturîdî'ye *Menâkıbu'l-Ârifin*'de Eflakî'nin bir atfı mevcuttur. Eflakî'nin Mevlânâ'dan aktardığına göre Mâturîdî, “Ben istememeyi istiyorum” diyormuş. Bazı kişiler bu rivayetten hareketle Mâturîdî'nin de Mevlânâ gibi bir sufi olduğunu iddia ediyorlar. Bazı kişiler ise Mâturîdî'nin Semerkand'da İsa b. Fâris isminde bir sûfi arkadaşı olmasına işaret ederek Mâturîdî'nin de sûfi olduğunu iddia ediyorlar. Bu, onun sûfi olduğunu ispat etmek için doğru bir temellendirme değildir. Yine vahdet-i vücûd anlayışını benimseyip benimsemediğine dair bir takım tartışmalar söz konusudur. Bunula birlikte tekvin-mükevven anlayışına sahip birisinin vahdet-i vücûd anlayışına sahip olması mümkün değildir.

Mâturîdî ile İlgili Bazı Algı Sorunları

Mâturîdî'nin bir kelim sisteminin olmadığı veya Eş'arî mezhebine mensup Teftazânî'nin verdiği bilgiler üzerinden bir Mâturîdî mezhebi kimliğinin oluştuğu ve hatta Maturidiliğin Osmanlı'nın felsefesine zemin oluşturacak güçten yoksun olduğu şeklinde bir takım iddialar mevcuttur. Bu iddiaların sahipleri, Selçuklu ve Osmanlı dönemi Mâturîdî kaynaklara hiçbir referansta bulunmamaktadır. Bu eserlerden ya habersizler veya okumamışlardır. Bu

iddiaların dayanaklarından birisi İsmail Hakkı İzmirli'dir. Bu iddialardan birisi, Mâtürîdî'nin, Eş'arilik ile Selefilik arasında Selefilige yakın olduğudur. Ancak bu değerlendirme tamamen tutarsızdır. Çünkü Mâtürîdî amelleri imana dâhil etmez; Allah'ın gökte olmasını kabul etmez; tevil-tefsir ayrımı yapar ve şeriat-din ayrımı yapar. Bu sebeple Selefî olamaz. Bu iddialara dayanak gösterilen bir başka kişi, Mustafa Sabri Efendi'nin Mâtürîdî ile ilgili eleştirileridir. O, *Mevkîfu'l-Beşer tabte Sultânî'l-Kader* adlı eserinde Mâtürîdî'yi gizli Mu'tezili olmakla itham eder. Mu'tezile'nin görüşlerinin Mâtürîdî'nin eserlerinde yaşamaya devam ettiğini gerekçe göstererek Maturidîlik'ten istifade ettiğini açıklamıştır.

Eş'arilik-Maturidilik yarışmasını bırakmak ve bu ekoller ne söylüyorsa onun üzerinden hareket etmek gerekmektedir. Bunla birlikte kişisel olarak Eş'arî ve Mâtürîdî'yi kelimî derinlik açısından karşılaştırsak Mâtürîdî galip gelir. Fakat Eş'arilerle Maturidileri karşılaştırsak, bazen Eş'ariler'in bazen de Maturidiler'in galip geleceğini söyleyebiliriz. Yine de Mâtürîdîcilik ve Eş'arîcilik yapmamak gerekmektedir.

Algı operasyonu ile alakalı bir başka sorun, Mâtürîdî'nin sistematik bir kelim sistemi sunmadığı iddiasıdır. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*'inde, imamet konusu hariç sistematik kelamın bütün sorunlarına yer verir. Fakat bu konu Eş'arî'nin eserlerinde de yoktur. Ayrıca Eş'arî'nin *Luma'* dışındaki eserleri halka yönelik yazılmıştır ve ayrıca hiçbir Mu'tezili kaynakta Eş'arî'ye müracaat edilmez. Aslında Mustafa Sabri Efendi'nin temel dayanağı cüz-i irade meselesidir. Mâtürîdî ardılları, bu sorunla ilgili önemli açılımlar getirmişlerdir. Onlara göre, cüz-i irade itibarî bir durum olduğu için ve şey olmadığından dolayı yaratılmamıştır. Günümüzde Selefiler Mustafa Sabri Efendi'nin eserine de dayanarak, şu görüşleri savunmaktadırlar: "Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'den ayrıldı. Ebû Hanîfe kelama karşıydı. Ebû Yûsuf'dan onun kelama karşı olduğuna dair rivayetler vardır. Mâtürîdî ise kelamın hücciyetinden bahsetmektedir. Ebû Hanîfe sıfatların yorumlanamaz olduğunu söylerken Mâtürîdî bunları tevil etmektedir. O halde Ebû Hanîfe seleftendir, Mâtürîdî selef değildir.

Mâturîdî din-siyaset ayrımı yapmaktadır. Bu konuda Mürcie'ye dayanmaktadır. O halde bid'atçidir.” Türkiye’de bu Selefî eğilim, birincisi Malezya veya Pakistan’da okumuş olanlar, diğeri ise Arap dünyasında okumuş olanlar olmak üzere iki ayrı damardan gelir.

İmam Mâturîdî Merkezi ve Maturidilik İle İlgili Yapılacaklar Konusunda Öneriler

Böyle bir merkezin açılmış olması önemli bir gelişmedir. Peki, bu merkez neler yapabilir ve yol haritası ne olmalıdır? Öncelikle Mâturîdî ve Maturidilik’le alakalı bir literatür kataloğu hazırlamaktır. Hem matbu hem de mahtut olanları, sadece Türkiye ile sınırlı kalmayarak, Rusya, İspanya, Medine, Mısır veya başka yerlerdeki eserlerin kataloglanması gerekmektedir. Mâturîdî’nin yeni eserlerini, özellikle fıkıhla ilgili olanları gün yüzüne çıkarmak asıl hedeflerimiz arasında olmalıdır. Ben bunların mutlaka bir yerde mevcut olduğunu düşünüyorum. Bunları bir proje çerçevesinde çalışmak yararlı olacaktır. Zira bireysel çalışmalar çok sınırlı kalmaktadır. Bu çerçevede bir ekip oluşturulabilir. Bu ekipte Arapça, Farsça, Rusça ve Türkçe’nin lehçelerini bilen kişiler ve özellikle Mâturîdî kültüre ait yazmalar konusunda uzman kişiler yer almalıdır.

Özbekistan’da Şarkşinaslık Enstitüsü var. Bu ve benzeri kurumlarla irtibat kurulabilir ve ortak ekipler oluşturmak suretiyle çalışmalar yapılabilir.

İmam Mâturîdî’nin eserlerini genç kuşaklar anlayamamaktadır. Söz gelimi *Kitâbü’t-Tevhid*’den çeşitli konular, basitleştirilerek küçük kitapçıklar halinde yayımlanabilir. *Te’vilât*’tan da yararlanılmalıdır. Ayrıca konunun uzmanlarının, gerektiği durumlarda Mâturîdî’nin görüşlerini eleştirmekten çekinmemelidir. Onun görüşlerini güncelleyebilmek ve bugüne taşıyabilmek için bu şarttır.

Son olarak bir noktaya açıklık getirmek istiyorum. Şahsıma Mâturîdîcilik yapıyor şeklinde bazı eleştiriler yöneltilmektedir.

Fakat benim amacım, ne Maturidicilik ne de Eş'arîcilik yapmaktır. Benim için önemli olan İslam'ı daha doğru nasıl anlayacağımız konusudur. Bunun için yeni bir yöntem oluşturmaktır. Bu yöntemi oluşturmak için en uygun kalkış noktasının Mâtürîdî'nin aklı düşünce zemini olduğu kanaatindeyim. Bu çerçevede Mu'tezilî filozoflar da değerlendirilebilir. Fakat biz önce Mâtürîdî'yi bir keşfedelim, onu bir tüketelim. Batıda mesela Thomas Aquinas üzerine yüzlerce çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Biz neden Mâtürîdî üzerine yapmayalım? Mâtürîdî'yi doğru anlamak hakkımızdır, ama Maturidicilik yapmak ona ihanettir. Ben yapmadım, fakat yapmak isteyenler mevcuttur. Mâtürîdî'yi özgün tarihsel kişiliğiyle ne ise o şekilde anlayalım. Son olarak İmam Mâtürîdî'nin fikirleri ile Maturidiliği karıştırmamaya özen gösterelim. Tarihsel süreçte onun yöntemini anlamayanlar, işine gelmediği için farklı yorumlayanlar ve onu silikleştirmek ya da itibarsızlaştırmak isteyenler olmuştur. Buna dikkat etmek zorundayız. Bu çerçevede, günümüzde, Maturidî anlayışı öne çıkarmaktan ve onunla Türk toplumları arasında ilişki kurulmasından rahatsız olan bazı İslamcı çevreler vardır. Türk toplumlarının Hanefî ve Maturidî din anlayışını benimsedikleri, tarihsel bir hakikattir. Bu anlayışın son zamanlarda içi boşaltılmış sembolik bir Hanefîcilik ve Maturidiciliğe dönüştüğü de bir gerçektir. Bazı çevrelerin, İmam Mâtürîdî'nin "iç-tihadla nesih", "örf ile nesih" ve "din-siyaset" ayrımını kabul edememesinin arakasında da bu tür sebepler bulunmaktadır. İslam düşüncesinin güncellenmesinde İmam Mâtürîdî ve fikirleri, önemli imkânlar sunmaktadır. Bu imkân iyi değerlendirildiği ve doğru kullanıldığı takdirde, Müslümanlar arasında bireysel farkındalık ve eleştirel yaklaşım zihniyeti gelişecektir.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepimizi saygıyla selamlıyor, bu merkezin kısır çekişmelere ve kutuplaşma anaförüne kapılmadan önemli hizmetlere imza atmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.